

УДК 94(474/476) ВКЛ “1792/1793”:32

**ПАМІЖ СУПРАЦОЎНІЦТВАМ І КАНФЛІКТАМІ:
РАСІЙСКІЯ ВОЙСКІ І ПРАРАСІЙСКІЯ КАНФЕДЭРАТЫ
НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У 1792–1793 ГАДАХ**

*канд. гіст. навук В.В. АНПЯРКОЎ
(Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт, Мінск)*

Даследаецца малавывучаны ў рамках гісторыі Беларусі перыяд – Таргавіцкая канфедэрацыя (1792–1793). Дадзенае шляхецкае аб’яднанне было створана пры дапамозе расійскіх войскаў з мэтай умацавання палітычнага ўплыву Расійскай імперыі на землях Рэчы Паспалітай. Канфедэраты стварылі свае органы кіравання ва ўсіх ваяводствах і паветах Вялікага Княства Літоўскага. Ім належала роля пасрэдніцкіх інстытутаў у адносінах мясцовага насельніцтва з ваеннымі аддзеламі Расійскай імперыі, размешчанымі на тэрыторыі суседняй дзяржавы. У судовым парадку прадстаўнікі канфедэрацыі разглядалі канфлікты расійскіх вайскоўцаў з мясцовымі жыхарамі, таксама яны адказвалі за збор правіянт-ту і фуражу для “саюзных войскаў” Расійскай імперыі. Аспрэчваецца распаўсюджанае ў гістарыяграфіі меркаванне аб выключна сяброўскім характары адносін паміж удзельнікамі Таргавіцкай канфедэрацыі і прадстаўнікамі расійскай арміі, прыводзяцца прыклады шматлікіх канфліктаў канфедэратаў з расійскімі вайскоўцамі.

У 1792 годзе землі Рэчы Паспалітай у чарговы раз былі занятыя расійскімі войскамі. Рашэнне аб інтэрвенцыі Кацярына II прымала з намерам не дапусціць ажыццяўлення ў суседняй дзяржаве палітычных рэформ. Уводзячы свае войскі на тэрыторыю Рэчы Паспалітай, яна, аднак, не жадала выглядаць ініцыятарам ваеннага канфлікту. Таму напярэдадні ваеннай інтэрвенцыі ў Пецярбургу быў створаны акт прарасійскай канфедэрацыі (з пратэстам супраць Канстытуцыі 3 мая і іншых законаў Чытырохгадовага (1788–1792) сойма), абвешчаны пазней на тэрыторыі Рэчы Паспалітай ва ўкраінскім мястэчку Таргавіца. Вайна ўрадам Расійскай імперыі абвешчана не была, а ўвядзенне расійскіх войскаў тлумачылася просьбай самога насельніцтва Рэчы Паспалітай, аб’яднанага ў Таргавіцкай канфедэрацыі. У гістарыяграфіі за ўдзельнікамі гэтай канфедэрацыі замацаваліся ўстойлівыя найменні прыстасаванцаў і здрайцаў, што, з аднаго боку, указвае на іх віну за саўдзел у чарговым (1793 г.) падзеле, а з іншага боку, на наш погляд, садейнічае празмерна спрошчаным уяўленням пра палітычную сітуацыю, якая склалася на беларускіх землях Рэчы Паспалітай у 1792–1793 гадах.

На старонках дадзенай працы паказаны розныя бакі штодзённых узаемаадносін таргавіцкіх службоўцаў з расійскімі вайскоўцамі, амплітуда якіх вагалася ад непрыхаванага супрацоўніцтва да адкрытых канфліктаў.

Асноўная частка. Палітычныя лозунгі таргавічан не мелі вялікай падтрымкі сярод мясцовай шляхты, таму прысутнасць расійскага войска з’яўлялася неабходнай умовай абвясчэння канфедэрацыі у ваяводствах і паветах Вялікага Княства Літоўскага. У маі 1792 года Кацярына II надала аднаму з ініцыятараў таргавіцкага руху Шыману Касакоўскаму статус рэгіментарыя войска ВКЛ [1, с. 270]. Рэгіянальныя канфедэрацыі ўтвараліся праз яго давераных асоб, якія з дапамогай расійскіх войскаў зацвярджалі подпісамі шляхты акты аб утварэнні канфедэрацыі, складзеныя на адзін узор. 3 канца чэрвеня 1792 года ў працэс арганізацыі мясцовых канфедэрацый актыўна ўключыўся інфлянцкі біскуп Юзаф Касакоўскі. Генерал-аншэф расійскіх войскаў Міхаіл Крачэтнікаў дакладаў імператрыцы, што на наступны дзень пасля абвясчэння ў Вільні Генеральнай канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага (25 чэрвеня 1792 г.) Ю. Касакоўскі “накіраваў консулаў для арганізацыі мясцовых канфедэрацый у гарадах і павятовых мястэчках, у якіх тыя яшчэ не былі закладзеныя, патрабуючы перадусім, каб арганізоўвалі канфедэрацыі па ўсіх законах гэтай зямлі” [2, с. 61]. Для таго каб дзеянні таргавічан не супярэчылі мясцовай прававой традыцыі, упаўнаважаных дэлегатаў суправаджалі акрамя расійскіх атрадаў нешматлікія прадстаўнікі канфедэратаўнага войска, шэрагі якога папаўняліся за кошт вайскоўцаў Княства, узятых у палон, а іх паўнамоцтвы афармляліся ў рэзалюцыях, прынятых на сумесных пасяджэннях консулаў Генеральнай канфедэрацыі [14, л. 37–37адв.]. Як сведчыў адзін з консулаў, Генеральная канфедэрацыя Вялікага Княства Літоўскага рэалізуе свае мэты “праз калегаў у сваіх шэрагах”, дзеля гэтага выдае ім пакеты дакументаў з паўнамоцтвамі “складання мясцовай канфедэрацыі з маршалка і шасці консулаў, у якім ваяводства яна жадае і ў якую пару хоча” [10, л. 4]. Такім чынам, пры дапамозе расійскага войска таргавічанам перадаваліся функцыі адміністрацыйна-распарадчай і судовай улады, лялянасць да якой кожны шляхціц быў абавязаны засведчыць спецыяльнай працэдурай далучэння да канфедэрацыі.

У апавядальных крыніцах згадваюцца шматлікія факты прымусу, якія мелі месца пры ўтварэнні мясцовых канфедэрацый. У адным з лістоў, адрасаваным без подпісаў і даты каралю, шляхта паведам-

ляла пра ўзнікненне канфедэрацыі ў сваім адміністрацыйным цэнтры, дакладна высветліць які перашкаджае выдаленне з тэксту любых назваў і ўласных імёнаў. “Пасля прыйсця расійскага войска, – скардзіліся аўтары ліста, – і з’яўлення Я[сна]В[яльможнага] консула з чужога ваяводства, чалавека, якім папярэдне пагарджалі ў нашым грамадстве, крымінальніка і нядбайніка, сагналі казакамі да сталічнага горада шляхты, якой казалі падпісацца на чыстай паперы. Ён выпісаў потым больш знатным абывацелям лісты, нібыта ўпрошваючы іх на пэўны дзень да абрадаў, а каб угаворваць больш пераканаўча, дадаваў сентэнцыю, што “quis non jest nobiscum est contra nos” (хто не з намі, той супраць нас. – В. А.), даючы праз гэта зразумець, што таму, хто не паслухае з’явіцца, трэба баяцца помсты. Мы прыбылі ў той вызначаны дзень і пайшлі на звычайнае месца абрадаў. Яго ўжо знайшлі акружаным мноствам замежных салдат і ўпрыгожаным гарматай насупраць прыгатаванага століка. На такім фоне акт канфедэрацыі быў прачытаны, консулаў абвясцілі, не пытаючыся хаця б для самой фармальнасці пра згоду, прысягаць было сказана. Даў нарэшце сігнал ужо згаданы ЯВ. консул ісці на Te Deum (рэлігійны гімн “Цябе, Божа, праслаўляем!” – В. А.), закамандаваў войскам такімі словамі: “Няхай расійскае войска ідзе спераду, каб палякі фанабэрыстыя не былі” (у арыгінале дакумента, сваесаблівая сумесь беларускай і польскай мовы: “Niech wojsko rosyjskie z perodu idzioż kar polacy dumnyje nebyli” – В. А.) – і гэтакім абрадам той смутны акт быў скончаны” [12, л. 11].

Памер гвалту ў дачыненні да мясцовых жыхароў павялічвалі свавольствы расійскіх салдат. У рапарце ад 5 ліпеня 1792 года генерал-паручнік Іван Ферзен прызнаваўся М.М. Крачэнікаву: “Я столькі задаволены храбрасцю войскаў, мне даручаных, колькі скарджуся Вам на іх беспарадкі, бо яны, адступаючы ад паслухмянасці, робяць крадзяжы і іншыя рабаванні. Знойдзеных у тамтэйшых беспарадках, асобных з ніжэйшых чыноў я быў вымушаны прагнаць праз строй, а афіцэра прывязаць да гарматы, [і такім чынам] весці яго” [17, л. 5]. “На забеспячэнне <...> некаторых уладанняў за спазнанае імі разрабаванне” М.М. Крачэнікавым выдаткоўваліся адмысловыя сумы [17, л. 3, 24адв., 36–37]. Пра памер вайсковых злоўжыванняў сведчаць таксама дакументы канфедэрацыі. 23 верасня 1792 года Генеральная канфедэрацыя Вялікага Княства Літоўскага дазволіла выкласці ў пісьмовай форме прэтэнзіі шляхты да расійскіх вайскоўцаў [21]. У выніку абнародавання адпаведнага ўніверсала канцылярыі рэгіянальных канфедэрацый напоўніліся скаргамі з выкладаннем крыўдаў, зведаных шляхтай ад прадстаўнікоў расійскага войска. У маніфестах землеўласнікі згадвалі пра грошы, неабгрунтавана запатрабаваныя расійскімі афіцэрамі, нявернутых коней, спаленні ў вёсках, беспрычыныя арышты і біццё з боку салдат, ужыванне тымі без аплаты ў шырокі спосаб гарэлкі, ежы, адзення, адбіранага ў сялян, прымусовае ўтрыманне пошт без кампенсацыі, забранне вайскоўцамі Расійскай імперыі фуражу і правіянту з вайсковых магазінаў Вялікага Княства [5, л. 588, 605, 613–618, 624, 627, 636–639, 643, 646, 660–663, 671, 674, 676, 677, 680–683, 689, 690–693, 695, 705, 721, 723, 730, 756, 1029адв.–1030]. У судовай дакументацыі канфедэратаў сустракаюцца таксама апісанні забойства казакамі прадстаўнікоў розных саслоўных груп, у тым ліку шляхты [10, л. 128].

Канфедэраты ў такіх умовах імкнуліся максімальна дыстанцыравацца ад учынкаў расійскага войска, пазіцыянуючы сябе як інстытут, які выконвае функцыі абароны насельніцтва. У зваротах да жыхароў рэгіянальных канфедэрацыі (у адрозненне ад свайго цэнтральнага кіраўніцтва) рэдка акцэнтавалі ўвагу на палітычных матывах сваёй дзейнасці. Часцей іх службоўцы дэкларавалі імкненне не выводзіць свае функцыі за рамкі задачы аднаўлення судаводства, спыненага ў паветах, і абароны насельніцтва ва ўмовах знаходжання на тэрыторыі краіны расійскага войска. Так, Мінская канфедэрацыя запэўнівала шляхты, што яе ўчынкі ніколі “не аддаляліся ад наймацнейшых старанняў і клопату па забеспячэнні суграмадзянам палёгкі ва ўсіх загадах, атрыманых ад каманд расійскага войска” [8, л. 84], а ў мемарыяле жыхароў Рэчыцкага павета наўпрост адзначалася, што мясцовая канфедэрацыя ўтворана “адзіна для бяспекі асоб і маёнткаў” [10, л. 129].

Інстытуты канфедэрацыі выконвалі ролю пасрэдніцкіх інстытутаў у стасунках насельніцтва з расійскімі вайсковымі аддзеламаі. Пасрэдніцкая роля канфедэрацый праяўлялася, па-першае, у працэсе забеспячэння расійскіх войскаў правіянтам і фуражом, па-другое, у судовай практыцы.

Прэтэндуючы на ролю прадстаўнічых органаў улады, канфедэрацыі манапалізоўвалі права прымянення сродкаў пакарання ў дачыненні да абывацеляў пэўнага павета або ваяводства, пазбаўляючы тым самым гэткага права расійскія войскі. Пасля абвясчэння таргавіцкіх актаў прэтэнзіі любога характару расійскіх вайскоўцаў да мясцовых жыхароў патрабавалі пасрэдніцтва канфедэрацый, у тым ліку судовага, і менавіта канфедэрацыям належала апошняе слова ў вырашэнні такіх канфліктаў. Характэрны эпизод сустракаецца ў запісах судовага пратакола Мінскай канфедэрацыі ад 26 чэрвеня 1792 года. Двое мясцовых шляхціцаў: Станіслаў Манюшка, вайсковы суддзя, і Францыск Аштэрн, палкоўнік войскаў Вялікага Княства Літоўскага, – былі абвінавачаны расіянамі ў дзейнасці з мэтай зашкодзіць войскам Кацярыны II. Спачатку іх адвезлі ў штаб М.М. Крачэнікава, адтуль накіравалі ў суд новаўтворанай канфедэрацыі. На суперак жаданню вайсковых абвінаваўцаў суд у Мінску вынес апраўдальны вердыкт, засведчыўшы, што “абывацелі ёсць спакойныя і не інтрыганы, у нічым не падазраваныя”, а скаргі супраць іх “фальшывыя, несправядлівыя і рассяяныя адзіна на падставе зласлівасці” [7, л. 1–1адв.]. У жніўні 1792 года секунд-

маёр Гінкул патрабаваў неадкладна пакараць шляхціцаў Полацкага ваяводства, абвінавчаных у забойстве расійскага гусара. Мясцовая канфедэрацыя дала наступны адказ на яго ноту: “Паколькі юрысдыкцыя канфедэрацыі ніякім указам падпарадкоўвацца не ёсць абавязаная <...>, а краёвыя законы кажуць па чарзе пачынаць усе справы, асабліва крымінальныя, у якіх загадваюць мець <...> адвакатаў для ўзаемазнага спаўнення [бакамі] поўнай фармальнасці, а на падставе абвінавчвання толькі аднаго з бакоў прысуд складаць не дазваляюць, з тых нагод, аж пакуль працэс належным спосабам не пачне весціся і легальнасць суда не будзе забяспечана, датуль справа аб забойстве гусара даследавана быць не можа” [9, л. 5].

Больш хістка пазіцыі канфедэрацкіх судаў выглядалі ў сітуацыях, калі афіцэры і салдаты расійскага войска выступалі не ініцыятарамі, а пазваным бокам у судовых працэсах. Пасля з’яўлення маніфестаў ад пакрыўджаных суды таргавічан даследавалі такія справы, пасля чаго складалі інфармацыю ў адпаведныя падраздзяленні расійскага войска, але вызначэнне пакарання ў дачыненні да расійскіх салдат і афіцэраў цалкам належала іх камандзірам. Часам нават прадстаўнікі мясцовай шляхты знаходзілі магчымасць запісацца ў расійскую службу ў момант, калі ім пагражала судовое пакаранне, і такім чынам пазбягалі адказнасці перад таргавіцкімі судамі [5, л. 734, 772].

У кожным выпадку, калі прадмет судовага або адміністрацыйнага разбіральніцтва быў істотным і датычыў узаемаадносін мясцовай шляхты і расійскага войска, інтарэсы мясцовага боку прадстаўляў консул канфедэрацыі, а інтарэсы прадстаўнікоў расійскага войска – адзін з расійскіх афіцэраў. Звяртаючыся ў канфедэрацкі суд, расійскія афіцэры найчасцей патрабавалі прыцягнуць да адказнасці жыхароў Вялікага Княства, вінаватых у збіцці расійскіх салдат або сутычках з імі. Адзін з інцыдэнтаў адбыўся ў Пухавічах у снежні 1792 года, калі збіты карнет ізюмскага лёгкаконнага палка Якаў Паўлаў занёс судовую скаргу на Альберта Багуцкага, каралеўскага шамбеляна. Мінская канфедэрацыя прызначыла на месцы сутычкі даследаванне, на правядзенне якога вызначыла са сваіх шэрагаў консула Яна Хаецкага, адзначыўшы “разам з тым, каб ЯВ. брыгадзір барон Бенігсан з свайго боку вызначыў афіцэра да таго самага даследавання, якое павінна адбыцца супольна з консулам [Я. Хаецкім]” [8, л. 19]. Канфедэраты ў сваю чаргу маглі праціць аб пакаранні расійскіх афіцэраў, якіх на падставе інфармацыі, атрыманай ад насельніцтва, абвінавчвалі ў злоўжываннях. Калі брыгадны генерал лічыў гэта патрэбным, ён разглядаў справу ў прысутнасці прадстаўніка канфедэрацыі і пакрыўджаных [5, л. 858адв.].

Пасрэдніцкая роля канфедэрацый праяўлялася таксама ў сітуацыях, якія патрабавалі адміністрацыйнага рэгулявання стасункаў расійскіх войскаў з насельніцтвам. Консулы або рэгенты канфедэрацыі выезджалі на месцы дыслакацыі расійскіх каманд, каб перадаць іх камандзірам просьбы шляхты аб вызваленні неабгрунтавана занятых памяшканняў школ і прыватных кватэр, спыніць па просьбе ўладальніка кватараванне палка ў той або іншай збяднелай вёсцы [5, л. 757–757адв.; 48, л. 11]. Аднаасобна канфедэрацыі маглі вырашаць пытанні аб пераразмержаванні сярод шляхты і мяшчан паштовых павіннасцей, частковым або поўным вызваленні асобных катэгорый шляхты – безземельнай або пагарэльцаў – ад паставак расійскаму войску [5, л. 788–788адв.].

Уступаючы ў зносіны з расійскім войскам, канфедэраты мелі звычай падрабязна дакументаваць прычыны, акалічнасці і вынікі такой дзейнасці. Найбольш выразна пра характар узаемаадносін з атрадамі расійскага войска сведчыць эпістальярная дакументацыя канфедэрацый. Сукупны аналіз лістоў указвае на тое, што ў рэгіёнах большасць дакументаў канфедэрацыі паўстала на глебе не супрацоўніцтва, а канфліктаў з расійскімі вайсковымі аддзеламаі.

Прыкладам перапіскі такога кшталту з’яўляецца запіс у эканамічным пратаколе Мінскай канфедэрацыі, зроблены 21 лютага 1793 года. У адказ на ліст расійскага секунд-маёра Корфа службоўцы канфедэрацыі зазначалі, што Корф “у адказе сваім на прэтэнзію абывацеляў Мінскага ваяводства адносна практыкаваных ім уціскаў адшуквае, каб апраўдаць сябе, далёкія ад праўды адгаворкі, даводзячы фальш прынесеныя скаргаў, а тыя ўсе – істотныя”. У дакуменце распавядаецца, што расійскі секунд-маёр без ведама канфедэрацыі актыўна браў грошы ў жыхароў, а ўзамен вызваляў іх ад неабходнасці даваць падводы для расійскага войска. Ён жа пасля таго, як накіраваў ва ўладанні генерал-ад’ютанта войска Вялікага Княства Літоўскага Быкоўскага на пастой некалькі соцён казакоў, “каб абараніць экзекуцыю, <...> няслушна падае, што тое зрабіў па жаданні ЯВ. Я[снага] П[ана] Путкамера, маршалка канфедэрацыі”. Напрыканцы тэксту маршалак, адхіліўшы любыя спасылкі на саўдзел з Корфам у згаданай дзейнасці, падсумоўвае, што секунд-маёр “складае несумленныя адгаворкі, як няслушна абвінавчваючы асоб, якія яму ніякага жадання не выказвалі [каб рабіў такое], так і адпіраючыся ад сваіх учынкаў, агульнавядомых грамадскасці, заўсёды самавольных, непрыстойных і ганебных адносна павагі канфедэрацыі, такіх як адасланне асуджанага [канфедэрацыяй] салдата за расійскі кардон” [8, л. 81адв.–82адв.].

Закіды на адрас расійскіх афіцэраў, што тыя рознымі спосабамі імкнуцца ўскладніць прыцягненне сваіх салдат да адказнасці перад таргавіцкімі судамі, сустракаюцца ў шэрагу іншых дакументаў канфедэрацыі. На думку канфедэратаў Рэчыцкага павета, адным з механізмаў вызвалення ад пакарання расійскіх вайскоўцаў былі перыядычныя змены дыслакацыі атрадаў. У рапарце канфедэрацыі за верасень 1792 года

адзначана, што справы, звязаныя са скаргамі на расійскае войска, “з прычыны непрысутнасці абскарджаных вайсковых асоб цяжка вырашаць” [10, л. 50адв.]. У снежні 1792 года канфедэрацыя скардзілася ў Вільню на казакоў з данскога палка Кульбакава, якія, крыўдзячы насельніцтва, “з вёсак да вёсак па сваім жаданні і волі пераходзяць, са згоды камандзіраў сваіх самаўпраўнае размяшчэнне здзяйсняюць і самі па сваім жаданні кіруюцца. А іншыя з іх пры частых пераходах з месца на месца робяць немагчымымі выпіску крыўдаў і высвятленне, кім і як моцна быў пакрыўджаны абывацель” [10, л. 138].

Падставу супярэчнасцей паміж канфедэрацыямі і расійскімі войскамі стварыла таксама сітуацыя вакол збеглых сялян. Дзяржаўнага пагаднення аб іх выдачы паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай не існавала, што па абодва бакі мяжы выкарыстоўвалі памешчыкі, ахвотна прымаючы ўцекачоў. Пры ажыццяўленні інтэрвенцыі царскае войска практыкавала пошук збеглых падданных Расійскай імперыі па хадайніцтве іх папярэдніх гаспадароў. Мясцовыя канфедэрацыі такія захады актыўна аспрэчвалі, спасылаючыся на тое, што ад Генеральнай канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага маюць распараджэнне наконт вяртання выключна дэзерціраў з расійскага войска. У Мінскім ваяводстве адна з такіх сітуацый узнікла ў сувязі з жыхарамі вёсак Сухарава і Нязвежына. Па інфармацыі Л.Л. Бенігсена, брыгадзіра расійскіх войскаў, частка сялян, што пражывалі ў гэтых вёсках, збеглі з Расійскай імперыі пасля здзяйснення там крымінальных злачынстваў. 15 снежня 1792 года мясцовую канфедэрацыю праінфармавалі, што “афіцэр, які ўчора позна прыбыў з некалькімі дзесяткамі салдат з ізюмскага палка, людзей, якія больш як тры гады аселі ў хатах жыхароў, з васьмі хат вельмі забраць імкнецца, варты да тых хат папрыстаўляў <...> і іх выдання патрабуе”. У адказе Л.Л. Бенігсену канфедэрацыя назвала неправамоцнымі патрабаванні аб выдачы сялян, бо лічыла, што паводле ўніверсала Генеральнай канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага ад 25 жніўня 1792 года “толькі дэзерціраў з расійскага войска ад часу ўваходу таго самага войска ў краіны Рэчы Паспалітай можна сыскаваць і хапаць, а не іншага гатунку людзей, якія з Расіі выйшлі і аддаўна ў літоўскіх правінцыях пасяліліся”. Са свайго боку яна настойвала на “выдаленні каманды, камандзіраванай рэквізіцыяй ад ЯВ. брыгадзіра, таму што аб тым, ці ёсць тыя людзі, якія здзейснілі крыміналы, ці няма іх, зараз цяжкім ёсць выпытанне і яго без волі Найяснейшага Генеральнага кіраўніцтва чыніць не падобна” [8, л. 10–10адв.].

У шматлікіх выпадках расійскія войскі праводзілі забранне сялян без кансультацый з мясцовым канфедэрацкім кіраўніцтвам. Пра гэта сведчаць петыцыі таргавічан у Вільню. Напрыклад, з Бабруйска ў снежні 1792 года было наступнае паведамленне: “Канфедэрацыя Рэчыцкага павета з паўсюднага адгалося, што мае быць выбранне людзей, з краю замежнага [якія прыйшлі], і што ўжо здзяйсняюцца расійскімі атрадамі рэвізіі людзей, з-за мяжы ў Рэчыцкім павеце здаўна аселых, Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага прыносячы данясенне, шукае падстаў, каб таксама Найяснейшае Генеральнае кіраўніцтва <...> памежны Рэчыцкі павет ад наступства гэткай трывогі абараніць вырашыла, улічваючы, наколькі з таго самага павета значная лічба збеглых падданных знаходзіцца за кардонам” [10, л. 151]. У той самы месяц маршалак Аршанскага павета Тадэвуш Пжысецкі скардзіўся на расійскага маёра Хрыстафора Голка, які з Полацка дасылаў “па некалькі разоў салдат ва ўладанні маршалака <...>, каб тыя хапалі людзей на продаж да краю расійскага”. У вёсцы Жольшкі сяляне пачулі крык уначы, і каб адбіць схопленых, уступілі з салдатамі ў бойку. У адказ на забойства свайго сяржанта Х. Голк з некалькімі дзесяткамі казакоў атакаваў вёску, спустошыў яе разам з панскім фальваркам, “падданных людзей пабраў, пакалечыў, пабітых і закатаваных амаль да смерці кінуў пад варту” разам са схопленым аканомам [9, л. 49адв.–51].

У ліку іншых зямель праблема міграцыі насельніцтва закранала гаспадаркі мясцовых канфедэратаў. У лютым 1793 года маршалак Віцебскай канфедэрацыі Вінцэнт Глазко звяртаўся да кіраўніка Магілёўскага намесніцтва С.К. Вязміцінава з просьбай выдаць свайго прыгоннага Стэфана Эйтуца, які з жонкай, “скараўшы акрамя рознай рухомай маёмасці грошай да 400 руб., уцёк за мяжу ў Расійскую дзяржаву”, адначасова даносячы, “што той знаходзіцца ў ЯВ. Чарныхова, саветніка і кавалера” [3, л. 26–26адв.]. У сваю чаргу, намеснік С.К. Вязміцінаў на падставе атрыманага ў кастрычніку 1792 года данясення падазраваў Барнабу Скіўскага, консула канфедэрацыі, “нібыта людзі [Б. Скіўскага] з Вяжышчаў, прыняўшы дзве ладзі, напоўненыя ўцекачамі расійскімі, іх на Дзвіне забралі, і нібыта сам Скіўскі пратэжыраваў уцекачоў расійскіх”. Скіўскі сцвярджаў, што ніякіх сялян з Расіі не мае, і настойваў на падрабязнай рэвізіі сваіх уладанняў, скардзячыся канфедэрацыі, што падпарадкаваны магілёўскаму намесніку наглядальнік Ледухоўскі, які данёс на Б. Скіўскага, сам “яго падданных, якія жывуць на памежжы, рознымі прыкрасцямі прыціскае, <...> паклоны ад сялян вымагае, <...> плаціць сабе загадвае, <...> і далейшыя нападкі чыніць” [3, л. 4адв.–5].

Прычынай, якая штурхала сялян на ўцёкі, было іх цяжкае матэрыяльнае становішча. У лістападзе 1792 года адзін з інфарматараў дакладаў Ігнацыю Патоцкаму: “З Белай Русі абывацелі да Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыі пісалі пра найвялікшы голад, і каб тая ж Генеральная канфедэрацыя праз літасць ратавала людзей, якія з голаду гінуць” [22, с. 89]. Расійскія вайскоўцы сведчылі, што неўрадажай

1792 года даволі слаба закрануў Украіну і Берасцейшчыну, тады як яго эпіцэнтр прыпаў на ўсходнія паветы Вялікага Княства [13, л. 64, 117]. Віцебская канфедэрацыя пісала ў снежні 1792 года: “З нагоды значнага ў гэтым годзе неўраджаю, як таксама з прычыны заразы, якая напала на быдла, <...> людзі адны паміраюць з заразы, іншыя – уцякаюць за мяжу суседняй Расійскай дзяржавы” [3, л. 12]. Каб суняць нелегальную міграцыю, таргавічане аднавілі звычай, які забараняў прыгонным ездзіць па тэрыторыі краіны без пісьмовага дазволу ад памешчыка [6, л. 65]. Праверкай такіх дакументаў і выпіскай “пашпартоў” з правам выезду займаліся канфедэрацыі памежных паветаў [3, л. 13, 14, 18адв., 28адв.]. У іх данясеннях прама адзначалася, што працэс уцёкаў сялян праз мяжу набыў масавы характар і слаба кантралюецца канфедэрацкімі ўладамі [9, л. 69адв.].

Большасць канфліктных сітуацый з удзелам канфедэрацый і расійскага войска ўзніклі ў сувязі з пастаўкамі на яго вайсковыя склады правіянту і фуражу. Да моманту ўзнікнення ў рэгіёнах мясцовых канфедэрацый фураж і правіант браўся ў мясцовых жыхароў адвольна па распараджэнні расійскіх афіцэраў [4, л. 96–99]. Пасля ўтварэння канфедэрацый забеспячэнне расійскіх войскаў рэгламентавалася наступнай схемай. Кіраўнікі вайсковых падраздзяленняў накіроўвалі інфармацыю аб сваіх патрэбах у правіанце і фуражы ў Галоўную правіантавую камісію расійскіх войскаў у Варшаве. Тая звярталася да Генеральнай канфедэрацыі Вялікага Княства, ад якой рэгіянальным канфедэрацыям паступаў загад аб забеспячэнні палкоў на сваёй тэрыторыі [6, л. 160]. Колькасць прадукцыі, прызначанай на павет, мясцовая канфедэрацыя павінна была размеркаваць раўнамерна паміж сялянскімі “дымамі” [8, л. Задв.–4, 14адв., 47–49адв.]. За здачу прадукцыі з свайго ўладання перад канфедэрацыяй адказваў памешчык; перад расійскімі войскамі адказнай за арганізацыю паставак з павета была мясцовая канфедэрацыя.

Такая схема надавала працэсу паставак рысы пэўнага ўпарадкавання, але пры гэтым яна зрабіла канфедэрацыі аб’ектам прэтэнзій з боку расійскіх войскаў, а таксама аб’ектам агульнай незадаволенасці шляхты ўскладзеным на яе абавязкам. Дакументы па праблеме сведчаць, што ў сувязі са збіраннем у насельніцтва правіянту і фуражу пагаршаліся адносіны як расійскіх каманд з канфедэрацыямі, так і канфедэрацый з мясцовай шляхтай. Каталізатарамі ў гэтым працэсе выступалі недахоп прадуктаў харчавання, выкліканы летне-восеннім неўраджаем 1792 года, нізкія закупачныя кошты, прапанаваныя расійскім кіраўніцтвам, карупцыя ў вайсковым ды таргавіцкім асяродку.

Правіант і фураж ад насельніцтва расійскія войскі прымалі ў месцах, вызначаных імі для “магазінаў”. У кожным з іх знаходзіўся дэлегат рэгіянальнай канфедэрацыі, называны “правіантавы камісар”. Ён павінен быў абараняць шляхту, не дапускаючы абмераў ды іншых злоўжыванняў расійскіх салдат пры прыняцці прадукцыі. Такім жа чынам ад кожнага аддзела расійскіх войскаў прызначаўся афіцэр, з якім дэлегат канфедэрацыі павінен быў зносіцца дзеля вырашэння канфліктных сітуацый, сумеснага разгляду скаргаў і просьбаў [6, л. 161–162]. Вынікі дзейнасці правіантавых камісараў не з’яўляліся спрыяльнымі для адносін канфедэрацый і шляхты. Скаргі, скіраваныя шляхтай ў канцылярыі канфедэрацый, сведчаць пра дастаткова шматлікія парушэнні, практыкаваныя расійскімі вайскоўцамі пры прыняцці прадукцыі. Лідскі падкаморы Тадэвуш Нарбут у мемарыяле да мясцовай канфедэрацыі ад 6 верасня 1792 года скардзіўся “не толькі на гвалтоўнае абыходжанне расійскага войска, але таксама на В. ЯП. дэпутаванага камісара за нерэгулярнасць увагі ў прыманні і пільнаванні аддаванага фуражу” [5, л. 651–651адв.].

У шматлікіх маніфестах мясцовыя землеўласнікі, у тым ліку са складу канфедэратаў, апісвалі самыя розныя незаконныя дзеянні з боку афіцэраў і салдат Расійскай імперыі. Найбольшыя магчымасці для злоўжыванняў шараговыя вайскоўцы расійскай арміі атрымлівалі пры размяшчэнні па сялянскіх хатах, калі выходзілі з поля зроку камандзіраў. На думку канфедэратаў, размяшчэнне вайскоўцаў па вёсках было вынікам карупцыі ўнутры расійскага афіцэрскага корпуса. Напрыклад, у снежні 1792 года Мінская канфедэрацыя адзначала, што салдаты нарвскага палка харчуюцца ў сялян, без усялякай кампенсацыі гаспадарам, прытым “што магазіны не ёсць без правізіі і што, хаця паўсюдна вялікае бездарожжа, з самых адлеглых парафій штодня падвозяцца магазіны і фуражы” [8, л. 5адв.]. Генеральная канфедэрацыя абодвух Народаў у лістападзе 1792 года паведамляла кіраўніку расійскіх войскаў у Польскім Каралеўстве Міхаілу Кахоўскаму аб атрыманых звестках, што правіант і фураж, “які патрабуецца [ад насельніцтва] нібыта для забеспячэння расійскага войска”, пасля перапрадаецца, а асобныя з расійскіх афіцэраў бяруць “замест правіанту самавольна запатрабаваныя грошы, коштам, безапеляцыйна праз сябе складзеным” [20, с. 836]. Звесткі пра грашовыя кантрыбуцыі пацвярджае інфармацыя, змешчаная ў кнігах рэгіянальных канфедэрацый. Напрыклад, у Рэчыцкім павеце па дакументах канфедэрацыі толькі маёр Берцаў атрымаў 5 тыс. руб. за недаздадзены шляхтай правіант і фураж [10, л. 155адв.].

Шляхта была незадаволена памерам кампенсацыі, якую прапаноўвала расійскае кіраўніцтва за здадзеную прадукцыю. У рэскрыпце, які папярэднічаў уваходу войскаў, Кацярына II загадала М.М. Крачэнікаву плаціць за правіант і фураж “па памяркоўных коштах”, што загадзя выключала выкарыстанне рыначных механізмаў у разліках вайскоўцаў Расійскай імперыі з мясцовымі землеўласнікамі [1, с. 351]. Забеспячэнне вайсковых магазінаў па такіх коштах было для шляхты эканамічна нявыгадным, з гэтай прычыны ўтрыманне расійскага войска мела рысы абавязковай павіннасці.

Расійскія вайскоўцы сведчылі, што на перамовах з імі кіраўнікі Генеральнай канфедэрацыі абодвух Народаў спрабавалі наблізіцца да рыначных коштаў, баючыся ў адваротным выпадку быць дыскрэдытаванымі ў вачах шляхты [1, с. 468]. Кошты, прадстаўленыя дэлегатамі канфедэрацыі, якія прыехалі ў Пецябург у снежні 1792 года, імператрыца палічыла “несуразмерна высокімі” [18, л. 9–9адв.]. Оттану Ігельstromу, які выязджаў праз Гродна ў Варшаву, каб змяніць М.М. Крачэнікава, было даручана дамагчыся іх змяншэння.

Праязджаючы ў студзені 1793 года праз беларускія землі, О.А. Ігельstrom пакінуў справаздачы аб убачаным. У лісце Платону Зубаву, фаварыту Кацярыны II, новы кіраўнік расійскіх войскаў адзначаў: “Ніяк не стамляюся дзівіцца, што забеспячэнне нашых войскаў правіянтам, а асабліва фуражом, у поўным разладзе, і такім, што амаль паўсюдна не больш як на двое сутак яго пры палках дастае, а ёсць і такія аддзяленні, якія павінны запазычваць сабе харчаванне, а перадусім коням пракармленне ад жыхароў без асігнацыі Генеральнай канфедэрацыі, задавальваючы іх квітанцыямі. У іншых месцах, кажуць, выдзелены грошы з тым, каб войскі самі дастаўлялі сабе правіант і фураж, прымушаючы жыхароў прымаць за тое грошы па такіх коштах, якія ад каманднага генерала вызначаны. Разнастайнае войска забеспячэнне безумоўна зробіць незадавальненне ў войску, у жыхароў і ў самой Генеральнай канфедэрацыі” [13, л. 10].

Кацярыне II О.А. Ігельstrom паведаміў, што сустрэўшыся з ім, прадстаўнікі Генеральнай канфедэрацыі абодвух Народаў патрабавалі распачаць выплату грошай за атрыманую прадукцыю, а ад перамоў па пытанні змяншэння коштаў ухіліліся. У адказ Кацярыны II вызначыла кошты на правіант і фураж сваёй рукой. Генеральнай канфедэрацыі была накіравана нота, дзе О.А. Ігельstrom падаў прызначаныя імператрыцай кошты, пазначыўшы, “што гэткае прызначэнне ёсць фінальнае” [13, л. 80].

У той самы час камандзірам расійскіх вайсковых каманд была разаслана інструкцыя, якая патрабавала не дапускаць набыцця палкамі правіянтаў і фуражу за наяўныя грошы. Дакументацыя расійскіх палкоў, размешчаных у Беларусі, паказвае, што іх камандзіры пачыналі практыкаваць самастойнае набыццё прадукцыі, выдаткоўваючы на гэта грошы з палкавых сум, пасля чаго беспаспяхова патрабавалі кампенсаваць выдаткі палкоў з агульнай касы расійскага войска [15, л. 206]. У лістах П.А. Зубаву О.А. Ігельstrom скардзіўся на абмежаваны памер сродкаў у касе, засведчыўшы няздольнасць расійскага войска разлічыцца за атрыманую сельскагаспадарчую прадукцыю [13, л. 26адв., 124]. У сакавіку 1793 года разглядаўся нават варыянт спісання ўсіх пазык расійскіх войскаў на ўрад Рэчы Паспалітай, што, па ўласным прызнанні О.А. Ігельstromа, пазбавіла б насельніцтва любых грошай за пастаўлены правіант і фураж [13, л. 159адв.].

З свайго боку рэгіянальныя канфедэрацыі самі або праз заявы жыхароў паведаў абвясцілі пра немагчымасць выканання паставак у запатрабаваных памерах. Па інфармацыі О.А. Ігельstromа, адмову ад паставак, прызначаных на студзень і люты 1793 года, склалі ўсе канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага, за выключэннем Брэсцкай [13, л. 64–64адв.]. Адно з першых такіх сведчанняў сустракаецца ў дакументах Слуцкага канфедэрацкага суда. У актавай кнізе ад 12 снежня 1792 года запісана, што шляхціцы павета, “даведаўшыся аб рэквізіцы ад генерал-аншэфа Кахоўскага ад 16 кастрычніка 1792 года адносна далейшай дастаўкі фуражоў расійскаму войску, раскладзенай на дымы абывацеляў, і ад мясцовай канфедэрацыі на збор абывацеляў у Слуцку 8 снежня ў мэтах яе найдакладнага выканання, сабраўшыся і параіўшыся, засталіся перакананымі, што ніякім спосабам забяспечыць далейшую дастаўку фуражоў і правіянтаў не ў стане, па-першае, з-за паўсюднага ў нашым краі неўраджаю, па-другое, з-за частых у цяперашні час маршаў і контрмаршаў, ажыццёўленых расійскім войскам праз нашы парафіі” [11, л. 110–114]. Дакумент змяшчаў таксама пералік прэтэнзій да расійскага войска, якія ад імя павета павінны былі пераказаць выбарныя дэлегаты да Генеральнай канфедэрацыі.

Напярэдадні інтэрвенцыі старшыня Ваеннай калегіі Расіі Мікалай Салтыкоў указаў М.В. Кахоўскаму на адсутнасць патрэбы расійскім войскам “мець лішні запас <...>, зважаючы на вельмі вялікі ў тым краі дастатак хлеба” [16, л. 42]. Такія дапушчэнні не адлюстроўвалі праўдзівы стан рэчаў. У лютым 1793 года Мінская канфедэрацыя пісала ў адказ на патрабаванні нарвскага і ізіумскага палкоў: “З’яўляюцца сведкамі іхмосці афіцэры тых самых палкоў, якая пануе галеча і распач няшчасных жыхароў, коні і валы падаюць па дарозе. А мноства абывацеляў штодзённа прыбываюць да канфедэрацыі са сведчаннем, што не маюць спосабу аддаць вызначаных наперад магазінаў на тры два месяцы. Слёзы іх і энкі ёсць довадам гэтай праўды. Паўсюдна гэтае ваяводства было і ёсць падлеглае ўсім загадам, якія даходзілі ад расійскіх каманд <...> Але калі апошняя прыціснула галеча, жыхары не толькі хлеба, сена, але і нават корму для сваіх жывёл не маюць, а двары, аддаючы на працягу некалькіх месяцаў за сваё падданства, фуражы і правіянты, апарожненыя дашчэнт з запасаў” [8, л. 79].

Канфлікты вакол паставак расійскаму войску ўвасаблялі гвалтоўныя рэквізіцыі прадукцыі, якія праводзіліся расійскімі атрадамі, нягледзячы на існаванне канфедэрацкага кіраўніцтва. Сельскагаспадарчую прадукцыю шляхта здавала на падставе “білетаў”, выпісаных рэгіянальнай канфедэрацыяй. Без “білетаў” патрабаваць прадукцыю ў насельніцтва расійскія войскі не мелі права. Спрабуючы дамагчыся дакладнага

выканання гэтага правіла вайсковымі камандамі, мясцовыя канфедэрацыі неаднаразова складалі скаргі цэнтральнаму кіраўніцтву. Іх наяўнасць адлюстроўвала адносную слабасць канфедэрацый. Напрыклад, у снежні 1792 года консул Мінскай канфедэрацыі Станіслаў Івашкевіч ездзіў у Іллю пасля таго, як салдаты нарвскага палка без санкцыі канфедэрацыі, пад пагрозай зброі, забралі з мясцовага графства фураж, звязавшы адміністратара ўладанняў Яна Макавецкага [8, л. 8адв.–9]. Па загаду расійскага палкоўніка Мілера рэквізіцыі, не пацверджаныя дакументамі канфедэрацыі, адначасова былі праведзены ў шэрагу іншых уладанняў Мінскага ваяводства.

Напрыканцы студзеня 1793 года ў расійскія войскі паступіў загад О.А. Ігельстрома “накіроўваць немалыя каманды для прымусу ў тых вёскі, з якіх не дастаўляюць прызначанай колькасці правіянт і фуражу па білетах Генеральнай і ваяводскіх канфедэрацый”. Салдаты з такіх атрадаў павіны былі жыць на забеспячэнні памешчыка. Калі той нават ва ўмовах экзекуцыі будзе адмаўляцца выдаваць правіант і фураж, належыла ў яго ўладаннях правесці вобыск, забіраючы з выпіскай квітанцыі тую колькасць прадукцыі, якая пазначана ў білетах канфедэрацыі, “пры гэтым робячы вопіс, колькі па прыблізнай ацэнцы застаецца яшчэ ў памешчыка” [13, л. 65–65адв.]. На выпадак калі канфедэрацыі адмовіліся б выпісваць білеты, брыгадным генералам загадзя даваўся дазвол накіроўваць каманды ў любыя ўладанні паводле ўласнага меркавання генералаў [13, л. 65адв.–66]. З расійскіх палкоў у канцылярыі канфедэрацый накіроўваліся афіцэры, якія патрабавалі выдаць ім на рукі білеты на правіант і фураж, у адваротным выпадку пагражалі неадкладна распачаць хаатычныя рэквізіцыі. Маючы білеты, расійскія каманды адбіралі ва ўладаннях недадзедзеную прадукцыю, правакуючы варожасць шляхты не толькі да расійскага войска, але і да канфедэрацый, бо менавіта іх дакументамі расійскія салдаты абгрунтоўвалі свае дзеянні. Звяртаючыся да шляхты ў студзені 1793 года, Мінская канфедэрацыя наступным чынам тлумачыла свае дзеянні: “Экспедыцыі ЯВ. генерал-лейтэнанта графа Меліна пагражалі, што калі канфедэрацыя замарудзіць выданне білетаў на гэты двухмесячны магазін, то палкі маюць дазвол забіраць збожжа і фураж, якія ім падабаюцца; канфедэрацыя для прадухілення такога жажлівага няшчасця працавала на працягу некалькіх дзён і начэй, каб паскорыць выпіску згаданых білетаў, а грубіянства афіцэра (які з судовай залы не жадаў выходзіць, пакуль білеты не будуць аддадзены) даводзіла, што шукана зачэпкі, каб праз спазненне канфедэрацыі нагода была для выканання спраектаваных уціскаў” [8, л. 84–84адв.].

Павіннасці насельніцтва адносна забеспячэння войска расійскае камандаванне падпарадкавала прыწყупу кругавой парукі. Квітанцыі і грошы па іх павету мог атрымаць толькі пасля таго, як апошняя шляхецкая гаспадарка здасць прызначаны правіант і фураж. З гэтай прычыны Рэчыцкая канфедэрацыя ў студзені 1793 года згадвала пра “некалькіх упартых абывацеляў”, з-за якіх яна “шкадаваць мусіць, што квітанцыі на правіант і фураж, які быў выдадзены і выдаецца, атрымаць не можа” [10, л. 161адв.]. Рэгулярныя выплаты за правіант і фураж паветам распачаліся толькі з мая 1793 года. Па словах О.А. Ігельстрома, грошы былі аддадзены для таго, каб “прылашчыць насельніцтва” напярэдадні выбараў у сойм, скліканне якога абумовіла расшэнне аб другім падзеле Рэчы Паспалітай [13, л. 228].

Войскі Расійскай імперыі ў дакументах як імператарскага двара, так і таргавічан былі пазначаны дадаткам “сяброўскія” [1, с. 284]. Паводле афіцыйных інструкцый, яны павінны былі ахоўваць уладу канфедэратаў, але не прымаць удзел у яе размеркаванні. Практыка функцыянавання канфедэрацый засведчвала, аднак, адступленні ад гэтага правіла. У выпадках калі дзеянні канфедэратаў супярэчылі інтарэсам Расіі, яе прадстаўнікі не цураліся дыктату ў стасунках з рэгіянальнымі канфедэрацыямі, правакуючы таргавіцкіх службоўцаў на складанне актаў публічнай незадаволенасці. Напрыклад, канфедэрацыя Рэчыцкага павета 5 сакавіка 1793 года паведамляла насельніцтву, што “атрымлівае загад ад ЯВ. генерал-маёра Кнорынга, камандуючага расійскіх войскаў, які да апошняй згубы абывацеляў і іх падданства набліжае”, з азначэннем, што “такая параза ўвесь павет наш кранула, што загады сяброўскіх войскаў павінны выконваць” [10, л. 214].

Выразна схема безабароннасці канфедэрацыі выявілася пасля таго, як Прусія ўвяла свае войскі на тэрыторыю Вялікай Польшчы. Генеральная канфедэрацыя абодвух Народаў 11 лютага 1793 года выдала ўніверсал аб збіранні шляхецкага войска, а расійскія атрады пад пагрозай прымянення вайсковай сілы забаранілі рэгіянальным канфедэрацыям рэалізоўваць загад свайго кіраўніцтва. “Ад камандуючых генералаў, – адзначана ў паведамленні Мінскай канфедэрацыі ад 24 лютага 1793 г., – атрымана папярэджанне загадным тонам, каб <...> канфедэрацыя не абірала рэгіментарыя і ротмістраў паводле тэксту ўніверсала, выданага Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыяй да гатоўнасці на паспалітае рушанне. Усё гэта тутэйшая канфедэрацыя выстаўляе перад вачыма Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыі” [8, л. 86–86адв.].

Не маючы рэсурсаў, каб супрацьдзейнічаць палітыцы суседніх дзяржаў на падуладнай сабе тэрыторыі, Таргавіцкая канфедэрацыя дэманстравала палітычную слабасць сваіх інстытутаў. Дадаткова яна праяўлялася ў няздольнасці таргавічан спыніць унутры грамадства адкрытыя праявы незадаволенасці сваёй дзейнасцю.

Тэма канфлікту са шляхтай выяўляла сябе ў тым ліку на старонках таргавіцкай дакументацыі, нягледзячы на тое, што яе змест карэктываўся стрыманасцю таргавіцкіх пісараў у адлюстраванні пытанняў, якія датычылі грамадскіх ацэнак існавання канфедэрацыі. Часам, аднак, самі канфедэраты гублялі вытрымку і выдавалі дакументы ў адказ на наяўнасць крытыкі. Звернем увагу на эмацыйны кампанент, прысутны ў фрагменце згаданага вышэй паведамлення Мінскай канфедэрацыі ад 24 лютага 1792 года: “Можаш сумленна, грамадзянін, <...> не вызнаць найчулага клопату мясцовай канфедэрацыі аб дабры ваяводства <...>, але ў гэты жыхлівы час, калі стаім ужо над прорвай, зайздасць ёсць доляй, якая спадарожнічае кожным, нават самым чыстым учынкам. Канфедэрацыя Мінскага ваяводства, верная ў выкананні сваіх абавязкаў і заўсёды клапацілая аб засланенні ваяводства ад апошняй руіны ў гэтыя жыхлівыя моманты <...>, штодзённа ўзносіць малітвы аб набліжэнні часу, у якім складзе свае справы, бо тыя робяцца нязносным ярмом, крыніцаю горычы, да таго ж коштам здароўя і гаспадаркі” [8, л. 85адв.–86].

Блізкае па змесце сведчанне змешчана ў кнігах яшчэ адной канфедэрацыі – Рэчыцкага павета (зневажальныя выказванні ў яе адрас акрэслены ў тэксце тэрмінам “*dysgusta*”). “Мясцовая канфедэрацыя, – адзначалася ў актавай кнізе 26 студзеня 1793 г. – <...> нічога больш не шануе, як усеагульнае дабро сабратаў і супольнае шчасце народа, яна працуе са стратай здароўя і ўласнай гаспадаркі ў інтарэсе свайго павета і з’яўляецца заслонай ад пераследу. Яна прыкладала і прыкладае наймацнейшыя намаганні, каб кожнаму абывацелю быць лагоднай. Але, калі атрымлівае павятовая канфедэрацыя замест удзячнасці *dysgusta*, <...>, няхай даруюць [іх аўтары], што, як упартыя ўставам Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыі, будуць да таго самага Найяснейшага Генеральнага кіраўніцтва прадстаўлены” [10, л. 161–161адв.].

Пра адмоўнае стаўленне шляхты да дзяржаўнага апарату канфедэрацыі пісаў таксама консул Ваўкавыскай канфедэрацыі Ян Жалкоўскі. Абвінаваціўшы сваіх калег у шматлікіх парушэннях, ён адзначыў у маніфесце ад 21 лютага 1792 года, што “абывацелі, церпячы крыўду ад канфедэрацыі толькі за тое, што і я [Жалкоўскі] з’яўляюся яе супольнікам, шмат разоў упікалі міла ў вочы, з нязноснымі ўкусамі [згадваючы тое], што іх кранала” [4, л. 219].

У пераліку прычын, якія прыводзілі да непрыязных ацэнак канфедэрацыі, першыя пазіцыі займалі выпадкі карупцыі і прыцягненне таргавічанаў расійскіх войскаў у зносінах з насельніцтвам. Карупцыя ўраднікаў канфедэрацыі ўключала маніпуляцыі з размеркаваннем абавязкаў шляхты па забеспячэнні расійскага войска. Найбольш адкрыта такія факты выявілі сябе ў Ваўкавыскім і Лідскім паветах. Пісар Ваўкавыскай канфедэрацыі Ян Контрым пісьмова засведчыў, што маршалак Францыск Кулеша з прыхільнымі сабе консуламі Антоніям Міцутаў і Янам Гаснеўскім “без аніякага парадку самаўпраўна накідваў фуражы на тыя дамы, якія помсце сваёй з-за даўніх сутычак жадаў мець падлеглымі, а вызваліў тыя, якім пастанавіў сведчыць прыватныя ласкі”, ён жа быў абвінавачаны пісарам у фабрыкацыі дакументаў, калі з аналагічнай мэтай уносіў праўкі ў тэксты прынятых ужо на консульскай радзе рэзалюцый [4, л. 102–103адв.]. Наяўнасць парушэнняў была афіцыйна прызнана Генеральнай канфедэрацыяй Вялікага Княства. У рэзалюцыі ад 26 лютага 1793 года адзначалася, што “мясцовая канфедэрацыя Ваўкавыскага павета насуперак выразнага распараджэння і нашага раскладу <...> адважылася па-свойму размяркоўваць фураж і правіант для расійскага войска і, вызваляючы прыязных сабе, дымы іншых абывацеляў цяжкім накідваннем пераследавала і пераследуе” [4, л. 239–239адв.].

У Лідзе ў маі 1793 года дайшло да адстаўкі чатырох консулаў мясцовай канфедэрацыі [5, л. 850]. Замена яе складу адчыніла шлях для рэгістрацыі ў канцылярскіх кнігах маніфестаў з аповедам шляхты пра крыўды, зведаныя ад папярэдніх консулаў. Іх, сярод іншага, абвінавачвалі ў наўмысным скрыўленні інфармацыі аб здарэннях правіанце і фуражы, што дазваляла скіроўваць расійскія атрады дзеля здзяйснення прымусовых рэквізіцый ва ўладанні шляхціцаў, якія выканалі свае абавязкі ў дачыненні паставак, але былі аб’ектам прыватнай непрыязнасці кагосьці з канфедэратаў [5, л. 859]. У маніфесце Вінцэнта Янчоўскага, канюшага Лідскага павета, распавядаецца таксама, што канфедэрацыя, “з папярэдніх асоб складзеная”, спагнаўшы са шляхты дастатковую для забеспячэння расійскіх войскаў колькасць прадукцыі, яе своечасова не даставіла, чым стварыла нагоду, каб расійскія атрады, прысланыя з Ліды, са зброяй і барабанаў гвалтоўна забіралі ў жыхароў правіант і фураж, робячы ім разнастайныя крыўды. Каб справа не дайшла да суда ў Вільні з удзелам О.А. Ігельстрома, канфедэрацыя засведчыла, што “атрады Казлоўскага палка, які ў Лідзе стаіць, вельмі спакойна трымалі сябе і абывацелі ніводнай скаргі не прынеслі” [5, л. 858–858адв.].

Негатыўна ўспрымаць канфедэратаў шляхту схіляла таксама практыка выкарыстання іх судамі расійскага войска. У зносінах з насельніцтвам канфедэрацыі не мелі магчымасці абапёрціся на мясцовыя ўзброеныя сілы, скарыстоўваць дапамогу якіх таргавічанам выпадала толькі эпізадычна. Расійскі салдат забяспечваў штодзённае функцыянаванне таргавіцкіх інстытутаў улады, што змяншала іх легітымнасць у вачах насельніцтва. Шляхціцы, дастаўленыя ў суд канфедэрацыі, дзеянні адносна сябе часам разглядалі як неправавыя, адзначаючы, што сродкамі прыцягнення іх да адказнасці з’яўляюцца войскі Расійскай імперыі. Так, у судовай скарге Міхала Бародзіча супраць суддзяў Лідскай канфедэрацыі галоўная ўвага

акцентуецца на выданні канфедэрацыяй “дэкрэта з даручэннем палкоўніку з прысутным у Лідзе расійскім войскам, каб гэты палкоўнік выдаў казакам ардананс аб наездзе на дом [М. Бародзіча] і прывозе яго <...> у Ліду” [5, л. 1013]. Па дапамогу да расійскіх войскаў канфедэрацыі звярталіся на кожнай стадыі судавага працэсу (ад дастаўкі абвінавачаных у суд да аховы асуджаных у месцах зняволення), а таксама ў іншых сітуацыях, якія патрабавалі ад іх выкарыстання прымусовых рэсурсаў улады [4, л. 50адв.].

Назіраючы працэс замены палітычнай улады на тэрыторыях, занятых расійскімі войскамі, афіцэры Расійскай імперыі апісвалі стаўленне мясцовага насельніцтва да гэтых змен. Іх сведчанні ўказваюць на тое, што негатыўныя адносіны большасці шляхціцаў да новай улады і да прысутнасці тут расійскага войска, адкрыта выяўленыя ў перыяд арганізацыі канфедэрацыі, захаваліся таксама ў працэсе яе функцыянавання [19, с. 108]. У афіцыйных данясеннях падначаленыя Кацярыны II звычайна стрымлівалі сябе ў пераказе негатыўнай інфармацыі, але нават у такіх варунках М.В. Кахоўскі падкрэсліў, пішучы імператрыцы 15 снежня 1792 года: “Што насамрэч у Польшчы багата ёсць нядобразычліўцаў нашых і Генеральнай канфедэрацыі, і што хаваецца ў іх пастаянная да нас злосць, у тым няма сумневу” [1, с. 472].

Менш аднастайнаму акрэсленню паддаецца сітуацыя аптацыйнага выбару саміх канфедэратаў. З аднаго боку, кнігі рэгіянальных канфедэрацый не ўтрымліваюць тэкстаў з праявамі радасці з нагоды ўваходжання насельніцтва цэнтральнай Беларусі ў расійскае падданства, а ў асобных заявах таргавічане імкнуліся нават салідарызавацца з настроямі шляхецкай большасці. Так, Рэчыцкая канфедэрацыя пасля таго, як павет напоўнілі чуткі аб чарговым падзеле, у адмысловым універсале заклікала каталіцкае і пратэстанцкае духавенства неадкладна распачаць набажэнствы ў намеры захавання “цэласнасці Бацькаўшчыны” [10, л. 219]. З іншага боку, яшчэ ў студзені 1793 года О.А. Ігельстром паведаміў з Гродна П.А. Зубаву: “Таемныя ўзбурэнні, якія чыніліся з боку нядобразычліўцаў і ворагаў Генеральнай канфедэрацыі, далі мне магчымасць паміж размоў непрыкметна выявіць прамы склад думак некаторых, што тут каля канфедэрацыі знаходзяцца <...> Калі б з імі і здарылася нейкая змена, то большая палова жадае быць у падданстве Яе Імператарскай Вялікасці і многія кажуць, што лепей хочучь быць падуладнымі Расіі, чым заставацца пад кіраваннем польскім, усхваляючы як мага дабрабыт жыхароў Беларусі [у складзе Расійскай імперыі]” [13, л. 13адв.].

Заклучэнне. Нягледзячы на тое, што ў асяродку таргавічан не быў выпрацаваны аднолькавы падыход да праблемы інкарпарацыі ў Расійскую імперыю, агульным для большасці з іх было расчараванне ў варунках сваёй дзейнасці. Канфедэраты не былі задаволены стаўленнем да сябе расійскага войска і вынікамі ўзаемаадносін са шляхецкай супольнасцю.

Такім чынам, нельга акрэсліваць адносіны паміж расійскімі войскамі і таргавіцкімі канфедэратамі на землях Рэчы Паспалітай выключна ў катэгорыях “саюз” і “супрацоўніцтва”. Архіўныя матэрыялы па праблеме сведчаць пра вострыя непаразумені і канфлікты, якія не толькі прысутнічалі ў адносінах паміж таргавічанамі і прадстаўнікамі расійскага войска, але і павялічваліся з цягам часу, што дадаткова схіляла Кацярыну II у бок ажыццяўлення другога падзелу Рэчы Паспалітай, а частку насельніцтва – да паўстання супраць царызму.

Вынікі даследавання атрыманы на падставе архіўных матэрыялаў, большая частка з якіх – рукапісы.

ЛІТАРАТУРА

1. Дела Польши 1792 года. (Из бумаг М.В. Каховского, М.Н. Кречетникова и других) // Сб. Русского Императорского Исторического общества / под наблюдением Н.Ф. Дубровина. – СПб., 1887. – Т. 47. – С. 240–483.
2. Кречетников, М.Н. Дневные записки о движении и действиях войск русских в Великом Княжестве Литовском и Польше в 1792 году, находившихся под начальством генерал-аншефа Михаила Никитича Кречетникова / М.Н. Кречетников // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1863. – Кн. 4. – С. 21–104.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Фонд 1898. – Воп. 1. – Спр. 1.
4. НГАБ – Фонд 1899. – Воп. 1. – Спр. 1.
5. НГАБ – Фонд 1900. – Воп. 1. – Спр. 1.
6. НГАБ – Фонд 1901. – Воп. 1. – Спр. 1.
7. НГАБ – Фонд 1901. – Воп. 1. – Спр. 2.
8. НГАБ – Фонд 1901. – Воп. 1. – Спр. 4.
9. НГАБ – Фонд 1902. – Воп. 1. – Спр. 1.
10. НГАБ – Фонд 1903. – Воп. 1. – Спр. 1.
11. НГАБ – Фонд 1934. – Воп. 1. – Спр. 1.

12. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). – Фонд 12. – Оп. 1 – Д. 215.
13. РГАДА – Фонд 12 – Оп. 1. – Д. 217.
14. РГАДА – Фонд 12. – Оп. 1. – Д. 218.
15. РГАДА – Фонд 20. – Оп. 1. – Д. 331.
16. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). – Фонд 41. – Оп. 1/199. – Д. 161.
17. РГВИА – Фонд 41. – Оп. 1/199. – Д. 173.
18. РГВИА – Фонд 846. – Оп. 16. – Д. 2727.
19. Энгельгарт, Л.Н. Записки / Л.Н. Энгельгарт. – М.: Новое лит. обозр., 1997. – 256 с.
20. Instrukcja UUr: Janowi Zagurskiemu Podczasemu Wiodzimirskiemu Koronney, i Mateuszowi Zyniewowi Staroscie Berezn: W.X.Lit: Gener: Konfed: konsyliarzom, do JW. Kochowskiego Generala en Cheff Woysk Nayian: Imperatowej Jmsci caiej Rossyi // Korrespondent Warszawski. – 1792. – № 86, 17 listopada; № 87, 20 listopada. – S. 823–824, 829, 835–837.
21. Uniwersai Konfed. Gener. W. X. Lit.: wzglkdem bonifikacyi szkod przez wojska Rossyjskie poczynionych // Korrespondent Warszawski. –1792. – Dodatek do № 70, 11 paǳernika. – S. 657–658.
22. Zaleski, B. Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792 / B. Zaleski; oddruk z Rocznika Towarzystwa Historyczno-literackiego w Paryju na rok 1870. – Poznac: Księgarnia J.K. Ćupackiego, 1872. – 258 s.

Пачыніў 08.01.2015

**BETWEEN COOPERATION AND CONFLICTS:
RUSSIAN ARMY AND PRO-RUSSIAN CONFEDERATES
ON THE BELORUSSIAN LANDS OF THE RZECZPOSPOLITA IN 1792–1793**

V. ANIPIARKOU

The article describes poorly studied period of the history of Belarus – the period of the Targowica confederation (1792–1793). This association of gentry (szlachta) was created with the help of Russian army to strengthen the political influence of the Russian Empire on the lands of the Polish–Lithuanian Commonwealth (Rzeczpospolita). The confederates created their state institutions in all voivodeships and powiats of the Grand Duchy of Lithuania. This institutions played the role of mediators in the relationship of local people with the military departments of the Russian Empire placed on the territory of a nearby state. Judicially the representatives of the confederation considered the conflicts of the Russian servicemen with local people, also they were responsible for the collection of food and fodder for the “union army” of the Russian Empire. The article disputed the widespread view in the historiography of exceptionally friendly relations between the participants of the Targowica confederation and representatives of the Russian army, the examples of the numerous conflicts between the confederates and the Russian servicemen are given. All results of the research are based on the archival sources; most of them are manuscripts.